

HISTÒRIA, TROBALLES I CONCLUSIONS DE LA INVESTIGACIÓ ARQUEOLÒGICA DEL *PORTUS ILLICITANUS*

Bernat MONTJOYA RUBIO
Universitat d'Alacant

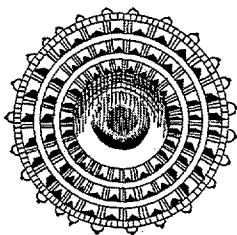
1. INTRODUCCIÓ

La història de la investigació arqueològica de l'antic *Portus Illicitanus* té ja més de cent anys d'antiguitat. Des de llavors s'ha produït un notable desenvolupament del coneixement del poblament antic d'aquesta ciutat, que va ser un dels ports més dinàmics d'Hispania, especialment durant els primers anys de domini romà. Això s'ha produït gràcies al fet que Santa Pola va ser el *portus* d'una de les primeres colònies romanes de la península Ibèrica: *Illici*, fundada a partir de l'assentament d'un grup de veterans de les guerres càntabres.¹ No obstant això, ací no anem a parlar només del poblament romà de Santa Pola, sinó també de l'ibèric, breu i d'escassa entitat poblacional, però de gran importància per al coneixement d'aquesta cultura. D'altra banda, no ens centrarem només en la història de la investigació, sinó que també tractarem les principals troballes i conclusions realitzades per les investigacions més recents. I, finalment, també hem intentat de fer una tasca de síntesi i d'interpretació del conjunt de troballes i conclusions realitzades per cada grup investigador. Una tasca que no ha resultat fàcil, a causa de la ingent quantitat de material publicat i la dispersió dels jaciments. Encara que, d'altra banda, gràcies a aquesta és possible establir avui una detallada història del poblament antic de Santa Pola.

2. HISTÒRIA DE LA INVESTIGACIÓ

La investigació del poblament antic de Santa Pola consta d'una llarga tradició. Des de l'inici de l'edat moderna coneixem els noms d'alguns autors que ens parlen de les antiguitats de la zona, com ara P. A. Beuter (1558), G. J. Escolano (1610) o C. Sanz (1621), i entre els quals es troben alguns il·lustrats coneguts com Mayans i Cavanilles. Entre ells està Gaspar Escolano, qui el 1610, en les seues *Décadas de la historia*

¹ L. ABAD CASAL, «El Portus Illicitanus y la romanización», i *Congreso de Historia Local*, Ajuntament de Santa Pola, Santa Pola, 1997, p. 37-44.

de la insigne y coronada ciudad y Reyno de Valencia, reflexionava ja sobre algunes de les principals qüestions al voltant de les quals ha girat la investigació recent de l'emplaçament:

En este sitio estaba el famoso puerto a quien llamaron los antiguos llamaron Illicitano, que dio nombre al seno: y aquí mismo tuvo su asiento Ilice la Vieja (...) Descúbrese hoy día aquel puerto a tiro de arcabuz del castillo de Santa Pola, un gran aljibe (...) donde estaba sita la ciudad. Y cerca del aljibe, al poniente, muchos rastros del puerto seco, más de quinientos pasos la tierra adentro, por haberse retirado el mar como cada día lo experimentamos en la costa.²

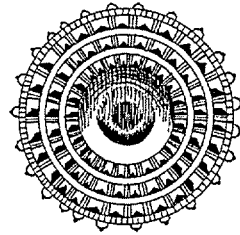
Com podem observar, Escolano ja situava el nom de *Portus Illicitanus* a Santa Pola, i també tenia clara la ubicació de l'antic port, com també que el mar havia retrocedit des d'època antiga. Segons J. C. Márquez Villora, la investigació del *Portus Illicitanus* pot dividir-se en tres etapes:

- 1) Etapa constituïda per les aportacions puntuals que van tenir lloc abans de la publicació de l'obra d'Aurelià Ibarra i Manzoni *Illici, su situación y antigüedades* (1879). Aquesta etapa es caracteritza per l'aparició de cites i notícies de la mà de cronistes la principal preocupació dels quals era argumentar la ubicació de topònims apareguts en les fonts clàssiques a Santa Pola (són els autors de l'edat moderna citats més amunt, com també alguns autors de la primera meitat del segle XIX).
- 2) Amb l'aparició de l'esmentada obra d'Ibarra, que Márquez Villora considera fonamental, perquè és el primer autor que: «presenta una construcció científica sòlidament cimentada que identifica el *Portus Illicitanus* de las fuentes clásicas con el emplazamiento de la moderna Santa Pola, aportando, asimismo, evidencias arqueológicas de la presencia romana en este enclave a partir de los restos hallados en la finca denominada *La Cenia*, hoy en el solar del parque El Palmeral»,³ començaran a aparèixer els estudis arqueològics de les restes romanes de l'enclavament, entre els quals destaquen F. Figueres Pacheco (1916), P. Ibarra i Ruiz (1926), C. Visedo Moltó (1943) i A. Ramos Folqués (1974).
- 3) A partir de les excavacions d'Enric A. Llobregat (1973, 1977, 1980), primeres intervencions arqueològiques modernes realitzades a Santa Pola, fins a l'actualitat. Ací s'inicia ja l'etapa més recent de la investigació. Després de Llobregat, es produïren les intervencions de M. J. Sánchez Fernández (1983, 1986, 1990 i 1991), A. González Prats (1977, 1984), J. M. Abascal (1989), l'equip hispanofrancés Casa Velázquez (1990-1994), A. M. Poveda (1997), el mateix Márquez Villora (1999-2004), J.

² Apud M. J. SÁNCHEZ FERNÁNDEZ, «La factoría romana de salazones de Santa Pola (Alicante). Historia de la investigación», *III Congreso internacional de estudios históricos. El Mediterráneo: la cultura del mar y la sal*, J. MOLINA VIDAL - M. J. SÁNCHEZ FERNÁNDEZ (eds.), Ajuntament de Santa Pola, Santa Pola, 2005, p. 89.

³ J. C. MÁRQUEZ VILLORA, *El comercio romano en el Portus Illicitanus. El abastecimiento exterior de productos alimentarios (siglos I aC - V dC)*, Universitat d'Alacant, Alacant, 1999, p. 6.

Molina Vidal (1999-2005) i l'empresa Trabajos de Patrimonio Cultural, SL (2003, 2004), entre d'altres. És, per tant, una intensa activitat arqueològica que ha donat lloc a una no menys important producció bibliogràfica, i a un important avanç del coneixement del poblament antic de Santa Pola. A pesar d'això, ens ha cridat l'atenció el fet que un important nombre de troballes arqueològiques es troben actualment desaparegudes, disperses en diversos museus i descontextualitzades.⁴ Això s'ha produït a causa de la falta de mètode de les primeres excavacions i de les nombroses espoliacions que s'han produït i segueixen produint-se.⁵

3. LA INVESTIGACIÓ MODERNA I ELS PRINCIPALS JACIMENTS⁶

3.1. LA PICOLA-POLÍGON DE SALINETES

Conegut des de l'edat moderna, com demostra Gaspar Escolano, i conegut popularment com el «Bancal dels Xavos». Ha estat objecte de nombroses intervencions arqueològiques, entre les quals podem destacar:

- 1987-1990 Museu del Mar de Santa Pola (M. J. Sánchez)
- 1990-1994: Museu del Mar - Casa Velázquez - CNRS (Equip hispanofrancés).
- 1997-2006: Museu del Mar - Universitat d'Alacant (Márquez Villora i J. Molina des de 1999).

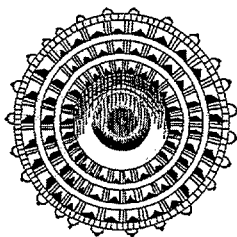
És destacable la participació de l'equip hispanofrancés, que va excavar la zona entre els anys 1990 i 1994, i estava format per: Eric Gailledrat, Pierre Moret, Pierre Rouillard, Ma. José Sánchez, i Pierre Sillierès. Aquests van aportar un gran avanç a la investigació del *Portus Illicitanus* gràcies a l'ús de la interdisciplinarietat, la qualitat dels mitjans utilitzats i les seues publicacions,⁷ que han difós el coneixement del poblament antic de Santa Pola a escala internacional. També cal destacar la participació de Ma. José Sánchez, qui ha supervisat totes les activitats arqueològiques a Santa Pola de les últimes dues dècades. I, finalment, la participació dels investigadors de la Universitat d'Alacant J. Molina i M. Villora, que s'han centrat en les restes d'època romana. Aquests són responsables del desenvolupament de la investigació més recent del *Portus Illicitanus*, que es manté encara activa. És important destacar que, mentre l'equip hispanofrancés es va fixar en la investigació del poblament d'època ibèrica, les excavacions actuals s'estan aplicant únicament a les fases romanes. Açò ha permés que els treballs realitzats en aquest jaciment gaudisquen d'un alt nivell de precisió.

⁴ Según M. J. SÁNCHEZ FERNÁNDEZ, *op. cit.*, p. 89-94.

⁵ Si bé en la actualitat semblen produir-se únicament a nivell de les troballes marines que seguixen realitzant periòdicament els pescadors de Santa Pola, cosa que ens parla del tràfec intens que va tenir aquesta localitat durant l'època romana.

⁶ Vegeu la figura 3.

⁷ Hi ha una àmplia bibliografia, entre la qual cal destacar la publicació d'una monografia: A. BADIE *et al.*, *Le site antique de La Picola à Santa Pola (Alicante-Espagne)*, Paris-Madrid, 2000; l'article que potser ha difós més el jaciment a escala internacional: P. MORET *et al.*, «The fortified settlement of La Picola (Santa Pola, Alicante) and the Greek influence in South-east Spain», *Social Complexity and the Development of Towns in Iberia* (Proceedings of British Academy, 86), Londres, 1995; i l'article que hem emprat ací: E. GAILLEDRAT *et al.*, «Mil años en La Picola (Santa Pola: Alicante): del poblado ibérico fortificado al barrio romano de salazones», *I Congreso de Historia Local, Ajuntament de Santa Pola, Santa Pola*, p. 19-35.

3.2. PLAÇA DELS ALJUBS

Ací va ser realitzada una excavació d'urgència entre els anys 1976 i 1977 per part d'A. González Prats, qui va datar les troballes entre els segles I aC i V dC, unes cronologies que després han estat discutides i reduïdes per altres autors, als segles I dC i IV dC. Aquestes restes es troben actualment enterrades sota construccions recents.

3.3. CARRER DELS GERMANS IBARRA

Excavat entre 1982 i 1986 per M. J. Sánchez i les arqueòlogues E. Blasco i A. Guardiola. Hi van trobar estructures portuàries d'època romana, situades entre l'època d'August i el s. IV dC. L'esquema bàsic d'aquestes estructures roman avui visible gràcies a la tasca de reconstrucció i conservació que ha realitzat l'Ajuntament de Santa Pola.

3.4. PARC DEL PALMERAR

Entre 1983 i 1990 es van excavar en el parc del Palmerar les restes d'una casa suburbana amb un cert nivell arquitectònic, entre les quals destacaven un conjunt de mosaics geomètrics policroms. Aquesta casa va ser excavada també per M. J. Sánchez, Blasco i Guardiola, i actualment es troba reconstruïda i visible per a qualsevol visitant del parc del Palmerar.

4. UBICACIÓ GEOGRÀFICA DE SANTA POLA I ELS SEUS JACIMENTS

L'actual Santa Pola és una ciutat costanera del sud-est de la península Ibèrica, situada a escassa distància de les ciutats d'Alacant i Elx (figura 1). Es tracta d'una població creada a partir d'un port natural a recer del cap que duu el mateix nom. Açò ja ens parla de la seua importància estratègica en l'àmbit marítim, ja que si observem el litoral proper, descobrim com la següent ciutat del litoral cap al nord és Alacant, situada també a recer d'un cap (el cap de l'Horta); mentre que cap al sud, la primera localitat que ens trobem és Guardamar, emplaçada en la desembocadura del riu Segura. Així, doncs, ens trobem en un àmbit geogràfic molt concret, la significació del qual en el poblament es fonamenta en la importància estratègica del mar i les comunicacions, és a dir, del comerç. Per tant, es pot establir una relació, des d'època antiga, entre el poblament d'aquest territori i la importància del comerç per a les societats que resideixen en la zona. Aquest valor estratègic augmenta si tenim en compte que el riu Vinalopó desapareix en una zona d'hortes i salines situada entre la ciutat d'Elx i la de Santa Pola, cosa que palesa que som al punt final (o inicial) d'una ruta comercial (figura 2).

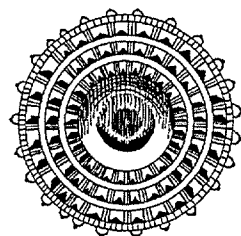

Figura 1. Vista per satèl·lit del *Sinus Illicitanus*, i les ciutats d'Alacant, Torrevella i Guardamar (aquesta darrera visible en la desembocadura del Segura). Font: Google Earth.

D'altra banda, també és important destacar la presència de les salines en la badia de Santa Pola (figura 2). Això també atorga un alt valor estratègic a aquesta zona i explica clarament la presència de certes activitats econòmiques, com ara la factoria de salaó. Pel que fa als jaciments, cal destacar, en primer lloc, el de la Picola-Polígon de Salinetes, ja que és ací on s'observa el primer poblament antic de Santa Pola: el poblat ibèric (figures 3 i 4). Aquest jaciment es troba a l'oest del nucli urbà tradicional de Santa Pola, en una zona que comença a ser habitada darrerament, com a conseqüència del creixement urbanístic lligat al turisme de la zona. Cap a l'oest del jaciment es troben les salines, i al sud, a uns 500 metres, el mar. No obstant això, avui sabem que la línia de costa arribaria fins a les mateixes muralles del poblat ibèric (gràcies als sondejos realitzats per l'equip hispanofrancès). També cal dir que l'actual carretera que enllaça Santa Pola amb Elx està situada en el costat nord del jaciment, i la carretera antiga no havia de ser molt diferent, amb la qual cosa aquest jaciment podria controlar aquesta important via de comunicació amb el mar. D'altra banda, aquesta és també la ubicació de bona part de les instal·lacions portuàries (magatzems) conegudes d'època romana, a més d'algunes residències, i posteriorment, de la factoria de salaó.

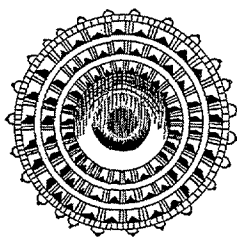

Figura 2. Vista per satèl·lit de la desembocadura del riu Vinalopó: Elx i la seua horta, i Santa Pola i les seues salines. Font: Google Earth.

A escassa distància, unes desenes de metres cap a l'est (en direcció al nucli urbà de Santa Pola), hi ha la resta de jaciments. Els dos primers es troben als dos costats d'una mateixa illa de cases. Es tracta dels jaciments de la plaça dels Aljubs i el del carrer dels Germans Ibarra. Ambdós jaciments semblen formar un continu amb les instal·lacions portuàries de la Picola, ja que ací també trobem habitatges i magatzems vinculats a l'activitat portuària. El següent jaciment està també molt pròxim: únicament hem de creuar l'avinguda del *Portus Illicitanus* per accedir al parc del Palmerar, on hi ha el quart i últim jaciment d'època antiga. Ací es va descobrir una casa suburbana d'època tardoimperial, juntament amb algunes restes d'època altimperial. Ambdues èpoques ens mostren continuïtats amb la resta de jaciments d'època romana esmentats, que en el següent apartat veurem amb més atenció. Però el que ací hem de destacar és que tots els jaciments d'època antiga guarden una estreta relació entre si, ja que formen part d'un mateix conjunt (llevat del poblat ibèric). Açò queda corroborat tant per la coherència entre les restes oposades en cadascun dels jaciments com per la gran proximitat que existeix entre aquests. Tot sembla indicar que si no s'haguera construït el cementeri, actualment podríem observar un

jaciment només (tal com sembla que albirava Gaspar Escolano quan descrivia el «port sec»). En el mateix sentit apunta Márquez Villora: «a pesar de esta distribución espacial, consecuencia de sucesivas intervenciones arqueológicas provocadas, en buena parte, por el crecimiento urbano de esta localidad, hoy está comúnmente aceptado que el *Portus Illicitanus* es un único asentamiento en época romana».⁸

5. EVOLUCIÓ DEL POBLAMENT ANTIC

5.1. EL POBLAT IBÈRIC

El primer poblament d'època antiga a Santa Pola, segons la informació arqueològica de què actualment disposem⁹ correspon al poblat ibèric de la Picola, excavat per l'equip hispanofrancès.¹⁰ Es tracta d'un poblat de gran significació però bastant mal conservat, a causa de la realització de tasques agrícoles en la zona durant els últims segles, i que, des de fa un cert temps, un carrer i diverses canonades travessen el jaciment (figures 3 i 4). Tot això ha fet que es perdera més de la meitat del jaciment. D'altra banda, l'escassa altura sobre el nivell del mar (tres metres) i la seua proximitat, provoquen constants filtracions, cosa que impedeix excavar a partir de certa profunditat (un problema generalitzat per a tota l'àrea urbana de Santa Pola). A pesar d'aquestes dificultats, l'equip del CNRS-Casa Velázquez va arribar a una sèrie de conclusions importants.

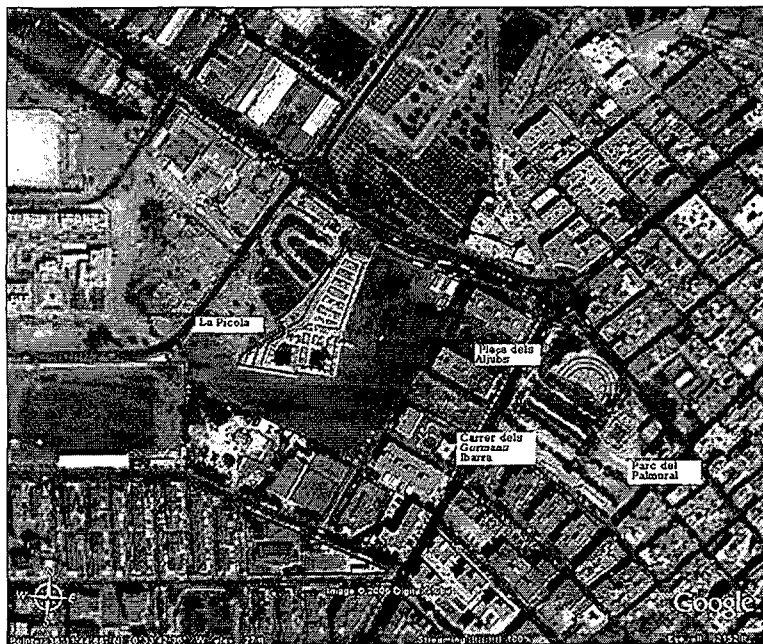
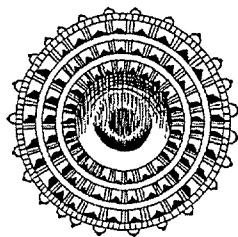
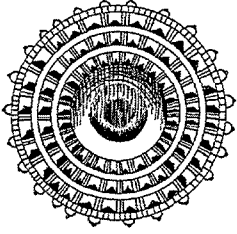

Figura 3. Vista per satèl·lit dels jaciments de Santa Pola. Font: Google Earth.

⁸ J. C. MÁRQUEZ VILLORA, *op. cit.*, p. 8.

⁹ Els primers pobladors del terme municipal de Santa Pola són d'època prehistòrica i corresponen a les restes pertanyents al tercer mil·lenni aC en la Cova de les Aranyes o Cova dels Freres.

¹⁰ Aci seguirem la síntesi que van elaborar en E. GAILLEDAT *et. al.*, *op. cit.*, p. 19-35.

La primera conclusió que cal destacar és la curta durada de l'assentament, ja que aquest es va datar entre el 450/430 aC i el 350/330 aC. Aquest seria realitzat en una sola fase de construcció, molt homogènia, que a més manifesta un planejament previ (com demostra la regularitat de la planta).

En segon lloc, convé subratllar que es tracta d'un establiment de poca grandària (3.350 m²), i envoltat d'una potent fortificació, fins al punt que duplica la seua grandària (6.100 m², incloent-hi la fossa). A més, l'equip excavador va trobar una porta en el centre de la cortina nord-oest, protegida per una torre (i probablement una altra, segons s'ha deduït de l'estructura de construcció), i una tercera torre que ocupa l'angle nord de la muralla (figures 4 i 8). Tot això envoltat per una potent muralla constituïda per un mur (1,6 a 1,8 m), un glacis (5 a 5,5 m), una escarpa rematada per un antemural, una fossa i una contraescarpa (12 a 13 m d'ample en conjunt). La tercera conclusió que cal destacar d'aquest equip d'investigació són els percentatges ceràmics. Segons ells,

Las ánforas representan la cuarta parte del total de la cerámica. En su gran mayoría son ánforas ibéricas (58,1%). En menor proporción, encontramos ánforas púnicas de Ibiza, ánforas andaluzas de la zona del Estrecho y ánforas púnicas africanas (35,9%). El porcentaje de ánforas griegas, procedentes de Marsella y Corinto, es muy bajo (2,6%). La cerámica ática (...) alcanza sin embargo el 10,1% del total de la vajilla (exceptuando las ánforas), lo que representa una cifra alta en comparación con otros contextos de hábitat (...) Son principalmente vasos para beber (...) a los que cabe añadir algunos vasos grandes de figuras rojas (cráteras y ánforas) y vasos contenedores de perfume.¹¹

Aquest és, potser, l'element que més informació ens aporta d'aquest curiós jaciment. A partir de les dades exposades, l'equip del CNRS-Casa Velázquez va extraure les conclusions següents:

Dos hechos nos inducen a pensar que Santa Pola no era un mero poblado. El primer hecho es lo que podría llamarse hipertrofia de las defensas (...) El segundo hecho es la regularidad de la planta, que implica que la construcción se planteó y realizó de una sola vez (...) Su ubicación, a orillas del mar, apunta a otra hipótesis: la de un establecimiento comercial, que necesitará fuertes defensas para proteger las mercancías almacenadas.¹²

A continuació relacionen aquestes conclusions amb «la relació que sempre ha existido entre el área portuaria de Santa Pola y la ciudad de Elche»,¹³ fet que els duu a interpretar la Picola com una avançada comercial de l'*Illici* ibèrica. El comerç, segons ells, el realitzarien amb mercaders grecs, tal com demostren els elements següents:

¹¹ E. GAILLED RAT *et. al.*, *op. cit.*, p. 29.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

- La complexitat de les defenses, «que rebasa todo lo que se conoce en los yacimientos ibéricos contemporáneos».¹⁴
- La varietat existent de vaixel·la fina àtica.

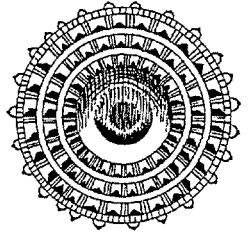
No obstant això, admeten que l'escassetat d'àmfores gregues impedeix que es pugui parlar d'una colònia grega, i per això aposten per la seua interpretació com un assentament indígena vinculat a *Illici*.

Personalment considerem que aquestes conclusions són encertades, llevat que la població de l'assentament tractara principalment amb comerciants grecs. L'anàlisi de les quantitats percentuals d'àmfores trobades al jaciment sembla apuntar més a un comerç amb mercaders de l'àmbit fenici-púnic, com demostren les procedències: zona de l'Estret, Eivissa i Nord d'Àfrica, a més de possibles intercanvis amb altres poblacions ibèriques properes. Cal recordar que les àmfores són vasos contenidors, per tant resulten uns indicadors més fiables de la procedència del comerç que la vaixel·la fina àtica, que podria ser portada per comerciants d'altres procedències, com a objecte de luxe. Açò també encaixa amb l'ambient indígena en el qual ens trobem, de tradició filopúnica, tal com ens demostra la presència de la colònia fenícia de la Fonteta, a escassa distància del jaciment, que encara que en aquells dies haguera deixat ja d'existir, marcaria un àmbit d'influència clar per a comerciants de l'àmbit púnic. I en el mateix sentit sembla actuar el posterior assentament de tropes cartagineses en el primer port al nord de Santa Pola: el Tossal de Manises.

Però més enllà d'aquestes qüestions, el més interessant d'aquest jaciment és que ens aporta noves dades per a la comprensió del món ibèric. És indubtable que un assentament d'aquestes característiques tindria un caràcter eminentment militar i estaria vinculat a una entitat política major de certa rellevància. De fet, nosaltres interpretem les característiques hel·lenístiques de la fortificació com la demostració que, al seu darrere, existeix una entitat ibèrica amb un important poder polític, i profundament immersa en la cultura de les principals potències mediterrànies de l'època (la qual cosa també encaixa amb la singularitat escultòrica de la Dama d'Elx). Això també explica amb la importància posterior que tindrà *Illici* durant l'època romana. D'altra banda, la seua curta durada ens demostra que estem en un lloc i una època de transformacions en l'ordre polític i economicosocial, que guarden relació amb els canvis en el món mediterrani en general (caiguda de Tir, irrupció de Grècia, i posteriorment de Cartago, etc.), i l'ibèric en particular.

5.2. PRIMERA FASE DEL *PORTUS ILLICITANUS*

L'ocupació romana de Santa Pola es produeix després d'una interrupció del poblament des de la desocupació de la fortificació ibèrica en la segona meitat del s. iv aC.¹⁵ Açò ha quedat demostrat per les excavacions realitzades en la Picola, on no s'ha trobat cap vestigi posterior al s. iv aC, ni anterior a les primeres restes romanes del s. i aC.¹⁶

¹⁴ E. GAILLEDRAT *et. al.*, *op. cit.*, p. 30.

¹⁵ J. MOLINA VIDAL, «La *cetaria* de Picola y la evolución del *Portus Illicitanus* (Santa Pola, Alicante)», *III Congreso internacional...*, p. 99.

¹⁶ *Ibidem*, i en E. GAILLEDRAT *et. al.*, *op. cit.*, p. 22.

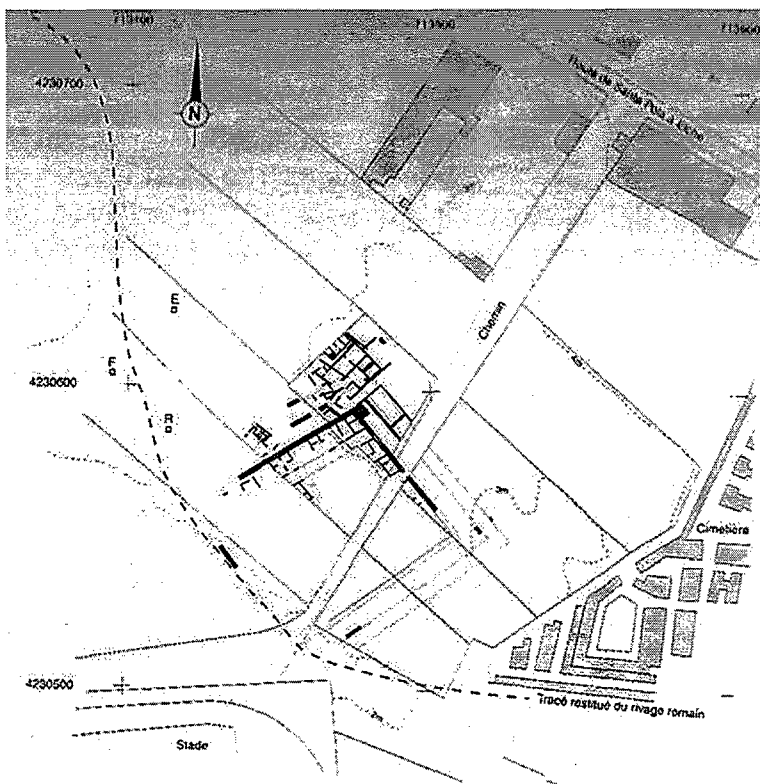
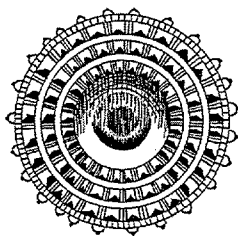

Figura 4. Plànol de la situació i estructures principals del jaciment de la Picola. Font: J. MOLINA VIDAL, «La cetaria de Picola...»

L'inici del poblament romà ha estat situat, pels diferents grups d'investigadors que han treballat a Santa Pola, entorn dels segles I aC i I dC, dates discutides, com hem vist, en la plaça dels Aljubs, excavada per González Prats, qui apostava pel s. I aC, cosa que feia avançar així una cronologia que en la resta de jaciments no es concretava abans del s. I dC. En l'última publicació que s'ha realitzat sobre el poblament antic de Santa Pola, J. Molina ha aportat probablement la solució a aquest debat.¹⁷ Ell assenyala que l'inici del poblament romà està estretament vinculat a la creació de la colònia d'*Illici*, entre el 43 i 27 aC, com la seua eixida al mar. I a això afegeix que en «el análisis de los niveles fundacionales de época romana (...) predominan los materiales del último tercio del siglo I aC y principios del I dC».¹⁸ D'altra banda, l'equip hispanofrancès va apuntar clarament que la fundació es produiria abans del canvi d'era: «La cerámica *sigillata* itálica (...) fechan la nueva ocupación del yacimiento a principios del reinado de Augusto, hacia 20-10 aC».¹⁹ I en el mateix sentit apunten T. Crespo i R. González, com a conseqüència

¹⁷ J. MOLINA VIDAL, *op. cit.*

¹⁸ J. MOLINA VIDAL, *op. cit.*, p. 100.

¹⁹ E. GAILLEDRAT *et. al.*, *op. cit.*, p. 22.

de la troballa dels tipus amfòrics Pascual I i PE-18, que abunden entre finals de l'època republicana i principis de l'època imperial.²⁰

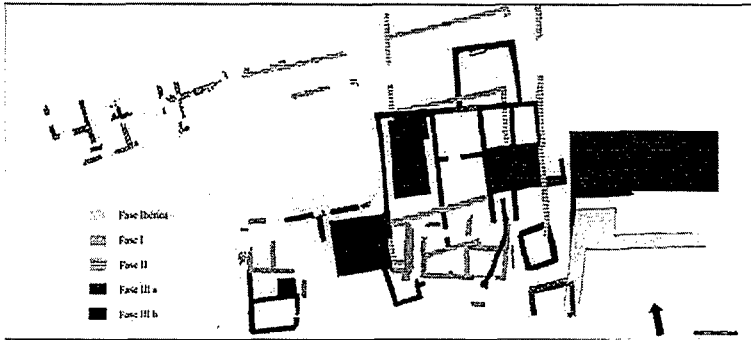

Figura 5. Fases constructives de la Picola. Font: J. MOLINA VIDAL, «La *cetaria* de Picola...» [Fase I: estructures d'habitació corresponents a la primera ocupació romana (finals s. I aC-principi s. II dC), fase II: estructures d'emmagatzematge (s. II-IV dC), fase III a i b: factoria de salaó (s. IV- principis del VI dC)]

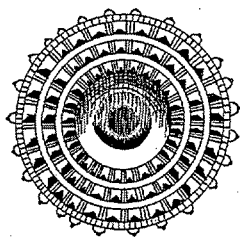
El fet és que a mitjan segle I dC ja existeix a Santa Pola un port comercial important, com demostra la troballa, per a aquesta època, d'estructures d'habitació, magatzems, i una gran abundància d'amfores (trobadres tant en els jaciments, com en tota la superfície marítima de la badia de Santa Pola). En tots els jaciments s'han trobat restes d'aquesta primera fase del *Portus Illicitanus*, i en tots es troba bastant malament conservada, especialment en la vila del Palmerar. Aquesta fase perduraria fins a començament del segle IV dC, data en què es produeix l'abandó de moltes d'aquestes estances i l'aparició d'unes noves construccions d'un caràcter bastant diferent.

En la Picola, aquesta fase, que s'ha definit com altimperial, s'ha dividit en altres dues fases, a causa del fet que s'ha descobert l'abandó d'unes estructures (que, segon sembla, eren d'habitació) entre finals del segle I dC i principis del s. II dC, i la seua substitució per unes altres de diferent tipus, que semblen ser d'emmagatzematge (figura 5). Segons T. Crespo i R. González açò es pot explicar per dos tipus de causes: ja siga per un cessament de l'activitat portuària, ja siga per una reorganització de l'espai com a conseqüència d'un canvi en l'activitat econòmica del port. Fos com fos, ells relacionen el canvi amb la crisi que en dates similars pateixen *Cartago Nova* i *Lucentum*, fet que ens parlaria d'un procés de canvi generalitzat per a aquesta època.²¹

Aquesta divisió en dues fases coincideix parcialment amb els resultats de la resta d'investigacions, ja que, mentre que González Prats parla d'activitat ininterrompuda en la plaça dels Aljubs des del s. I aC fins al s. IV dC, altres investigadors, com M. J. Sánchez, sí que detecten el que

²⁰ T. CRESPO MAS - R. GONZÁLEZ, «Los primeros niveles de ocupación romana de Picola-Portus Illicitanus (Santa Pola, Alicante). Fases I y II», *III Congreso...*, p. 232.

²¹ T. CRESPO MAS - R. GONZÁLEZ, *op. cit.*, p. 233.

han interpretat com un descens de l'activitat comercial en els segles II i III dC. I finalment tenim les dades aportades per l'estudi numismàtic realitzat per J. M. Abascal,²² que donen suport a la tesi de Crespo i González.

5.3. SEGONA FASE DEL *PORTUS ILLICITANUS*

En el segle IV dC es produeix un canvi radical en l'estructura de poblament que fins aleshores havia existit a Santa Pola. Desapareixen la gran majoria de magatzems i estances d'habitació i són substituïts per dos edificis completament distints en dos punts separats entre si: una factoria de salaó (en la Picola) i una luxosa vila (en el Palmerar). Açò concorda amb el procés generalitzat d'estancament i transformació de l'economia romana a partir del segle IV, que duu a un progressiu abandonó de les ciutats en favor del camp, l'aparició de la vila com a unitat econòmica principal, la fortificació dels centres urbans, etc. Els canvis a Santa Pola guarden relació amb tot açò, però també ho matissen. En efecte, la desaparició d'habitatges i de magatzems ens indica un descens de l'activitat comercial, però, d'altra banda, resulta sorprenent que en una època d'estancament econòmic sorgisca un tipus de producció tan específic com és una factoria de salaó i de *garum*.

5.3.1. LA FACTORIA DE SALAÓ

En la Picola l'abandó de les estances de magatzems a principis del s. IV ve seguit de la construcció d'una factoria de salaó, a la qual corresponen les restes més ben conservades de la Picola, i sobre les quals més ha avançat la investigació recent sobre el *Portus Illicitanus*.²³ Segons l'estat actual de la qüestió, la factoria seria un complex de grans dimensions destinat a una producció important de *garum* i salaó. Una producció que gaudiria d'una bona demanda, ja que en el jaciment s'ha detectat, a més de la fase de construcció de la factoria, una segona fase d'ampliació. En la seua fase final, el conjunt ocuparia uns 1.400 m². L'equip d'investigació actual ha identificat una sèrie d'estances diferenciades dins de la factoria, així com les seues diferents funcions (figures 6 i 7). J. Molina ha establert l'esquema següent:

- 1) Sala de vendes i comercialització: així s'ha interpretat la sala on va aparéixer el marc d'un mosaic ben interessant, que al començament no se sabia molt bé com interpretar. Aquesta interpretació sembla bastant adequada tenint en compte la vinculació que mostra la sala amb la resta del complex.
- 2) Àrea productiva: ocupa la major part de la superfície construïda i, dins, s'hi poden distingir una sèrie d'espais destinats a les diferents fases de producció:
 - Sala de treball i especejament.
 - Cisternes d'aigua dolça.

²² J. M. ABASCAL, *La circulación monetaria del Portus Illicitanus*, València, 1989.

²³ Exposats en una de les obres que més hem utilitzat: *III Congreso...*

- Forn.
- Basses de decantació.
- Façana meridional porticada.

En allò que s'ha interpretat com un pati, al costat de les basses de decantació, es va realitzar una troballa que va demostrar clarament que el complex va estar destinat a la producció de *garum*: el fragment d'una àmfora que encara contenia restes de *garum* a l'interior.

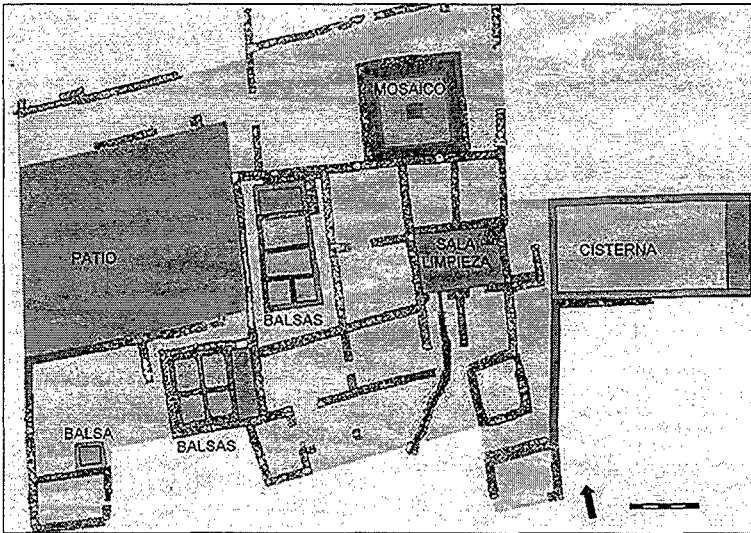
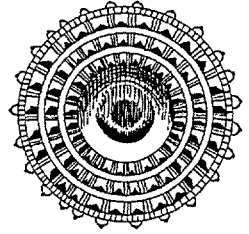

Figura 6. Planta de les estructures de la factoria de salaó.

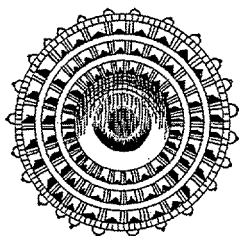
Font: J. MOLINA VIDAL, «La *cetaria* de Picola...»

J. Molina estableix la següent conclusió per a l'evolució històrica d'aquesta última fase del poblament antic de Santa Pola:

En conclusión la factoria de salazones se construiría en la segunda mitad del siglo IV dC (...) En torno a mediados del siglo V dC la *cetaria* se amplía añadiendo un nuevo conjunto de balsas y abriendo la fachada meridional porticada. Finalmente el conjunto se abandona en un momento indeterminado entre la segunda mitad del siglo V y el siglo VI. Presumiendo un cierto periodo de funcionamiento, habría que acercarse a una datación final más cercana al siglo VI.²⁴

Aquesta conclusió aporta noves dades interessants per a l'estudi del món romà, ja que s'observa la pervivència d'una activitat industrial molt activa per a una època concebuda generalment com d'estancament i involució de l'economia romana (ja que es torna a formes d'explotació més pròpies del món preromà). No obstant això, és molt probable que existiren ritmes distints de transformació econòmica per a diferents parts

²⁴ J. MOLINA VIDAL, *op. cit.*, p. 110.

de l'Imperi, i d'altra banda, pot ser que açò guarde alguna relació amb el fet que aquest fóra un dels territoris d'Hispània que passaria sota el control de Bizanci en el s. VI dC.

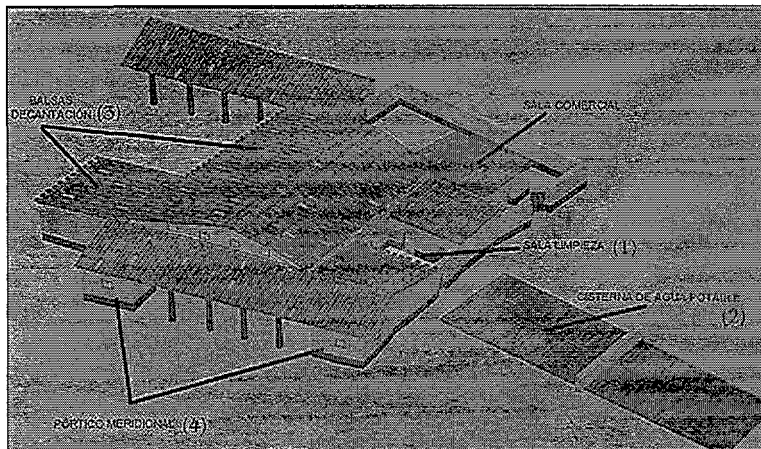

Figura 7. La factoria de salaó. Proposta de reconstrucció en 3D de J. Molina. Font: J. MOLINA VIDAL, «La cetaria de Picola...»

5.3.2. LA VILA DEL PALMERAR

Les restes que es van trobar en aquesta zona corresponen majoritàriament al segle IV dC, i formen part del que s'ha interpretat com una vila de caràcter suburbà amb pati peristil. Ací es va descobrir un conjunt de mosaics geomètrics policroms que formaven part de diverses de les seues estances, i que actualment són visibles per a qualsevol visitant de la vila. En el mateix lloc es va detectar una etapa altimperial molt alterada, clarament pertanyent a una fase distinta (a aquesta corresponen els materials trobats del s. I i II dC), mentre que per a la ubicació de la vila tenim materials dels segles III al V, entre els quals predominen els del segle IV dC. Tant per la proximitat temporal com per la geogràfica, és possible pensar que aquesta vila pertanguera al propietari de la factoria de *garum*. En tot cas, el que sí que està clar és que ambdues estructures van formar part del que va ser el paisatge de l'última fase del poblament antic del *Portus Illicitanus*.

6. CONCLUSIONS

En l'estat actual de la investigació és ja possible realitzar una reconstrucció bastant detallada de la història del poblament antic del *Portus Illicitanus*. És sorprenent la gran quantitat d'estudis realitzats i la importància de les seues troballes. Vegem, però, d'establir unes conclusions.

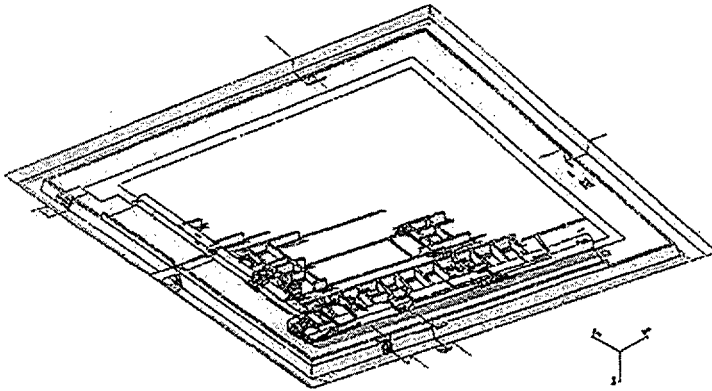
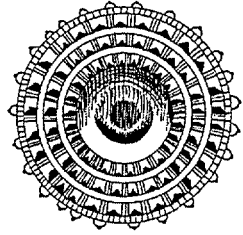
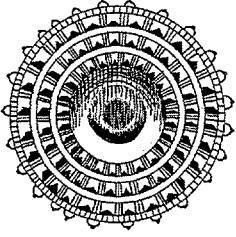

Figura 8. El poblat ibèric. Proposta de reconstrucció de l'equip hispanofrancès. Font: A. BADIÉ, et al.: *Le site antique de La Picola à Santa Pola (Alicante-Espagne)*, Paris-Madrid, 2000.

La primera conclusió és que la investigació arqueològica de Santa Pola ha experimentat un notable avanç des del seu inici en la segona meitat del segle XIX. No obstant això, també ha comportat la desaparició i dispersió d'una gran quantitat de peces, especialment durant l'època de les primeres excavacions. A això cal sumar el continu avanç urbanístic de la ciutat, que ha obligat a delimitar molt bé les excavacions, de tal manera que les restes actualment visibles de l'antic *Portus Illicitanus* és possible que corresponguen únicament a un 40% o un 50% de la seua antiga extensió. A més, l'àrea que se segueix excavant és molt més limitada (potser un 20%). És important destacar aquestes qüestions perquè, com s'haurà pogut observar en el treball, les dades aportades pel jaciment de la Picola són molt superiors a les de tots els altres, i això està motivat, entre altres raons, pel fet que allí s'ha realitzat una investigació continuada durant quasi 30 anys d'història. També cal destacar, en aquest sector, el fet que hagen treballat dos importants equips d'investigació en dos punts distints del mateix jaciment, en els quals estaven especialitzats.

La segona conclusió és que, gràcies a aqueix desenvolupament de la investigació, podem tenir ja un coneixement bastant exacte de quina va ser l'evolució del poblament antic de Santa Pola. Així, podem dir que, després d'una època d'inexistència de poblament (almenys que tinguem documentat), apareix un jaciment ibèric que s'ha identificat com un empori fortificat, el qual, no obstant això, amb prou faenes arribaria a existir durant un centenar d'anys. Això ens condueix a un segon període de despoblament que perdura fins a la fi del s. I aC, quan la conquesta romana d'Hispania comença a produir canvis significatius en *Illici* i la seua àrea d'influència. Açò duria a l'aparició d'un important centre de

comerç i redistribució de productes, en això que a partir d'aquell moment es diria *Portus Illicitanus*. Aquesta fase de poblament perduraria fins al segle IV, quan es comencen a produir canvis econòmics i urbanístics significatius. D'aquesta època són una luxosa *domus* i una factoria important de *garum*, que ens aporten noves dades d'una època de transformacions que durà a la desaparició de l'Imperi romà.

En definitiva, podem dir que la grandària dels poblaments i la seua importància varien segons èpoques i contextos distints. Així, l'estudi d'aquesta localitat en diferents èpoques es converteix, d'una banda, en un estudi de les transformacions historicopolítiques, i, d'una altra banda, en una anàlisi dels canvis en el poblament, l'economia i la societat. Així, se'ns presenta l'arqueologia com una eina eficaç per a conèixer el nostre passat, un passat que se'ns mostra de vegades misteriós, unes altres vegades esplendorós o decadent i d'altres estrany, però que no deixa de parlar-nos de qui vam ser i qui som. Per això, no hem de deixar de protegir el nostre patrimoni històric.

BIBLIOGRAFIA

- ABAD CASAL, L., «El *Portus Illicitanus* y la romanización», *I Congreso de Historia Local*, Ajuntament de Santa Pola, Santa Pola, 1997, p. 37-44.
- CRESPO MAS, T. - R. GONZÁLEZ, «Los primeros niveles de ocupación romana de Picola-*Portus Illicitanus* (Santa Pola, Alicante). Fases I y II», *III Congreso internacional de estudios históricos. El Mediterráneo: la cultura del mar y la sal*, J. MOLINA VIDAL - M. J. SÁNCHEZ FERNÁNDEZ (eds.), Ajuntament de Santa Pola, Santa Pola, 2005, p. 227-234.
- GAILLEDRAT, E. *et al.*, «Mil años en La Picola (Santa Pola: Alicante): del poblado ibérico fortificado al barrio romano de salazones», *I Congreso...*, p. 19-35.
- MÁRQUEZ VILLORA, J. C., *El comercio romano en el Portus Illicitanus. El abastecimiento exterior de productos alimentarios (siglos I aC - V dC)*, Universitat d'Alacant, Alacant, 1999.
- MÁRQUEZ VILLORA, J. C. - J. MOLINA VIDAL, «El aceite bético en el Sur de la Tarraconense. Distribución y consumo en el *territorium de Illici*», *Congreso Internacional Ex Baetica Amphorae*, Écija, 2000, p. 557-564.
- MAS I MIRALLES, A., *Toponimia de Santa Pola (Una aproximació lingüística)*, Ajuntament de Santa Pola, Santa Pola, 1998.
- MOLINA VIDAL, J., «La *cetaria* de Picola y la evolución del *Portus Illicitanus* (Santa Pola, Alicante)», *III Congreso internacional...*, p. 95-112.
- SÁNCHEZ FERNÁNDEZ, M. J., «La factoría romana de salazones de Santa Pola (Alicante). Historia de la investigación», *III Congreso internacional...*, p. 89-94.